

Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920)

31 mart 1918 - Erməni silahlı dəstələrinin Bakıda azərbaycanlı əhaliyə qarşı başladığı qırğınlar dəhşətli həddə çatıb. Şaumyanın ("Bakı Soveti") tabeçiliyindəki daşnak-bolşevik hərbi qüvvələri (10 min silahlı, Bakı buxtasındakı hərbi gəmilər) şəhərdə və ətraf kəndlərdə kütləvi qətləmlər və dağıntılar törədiblər.

Təkcə martın 31-də 8 minə yaxın azərbaycanlı öldürülüb, ümumilikdə **martın 30-31-i** və **aprelin 1-də** Bakıda 12 min nəfər qətlə yetirilmişdi. Erməni dəstələri bir çox tikililərə, "İsmailiyə" binasına, Təzəpir məscidinə od vurmuşdular.

Kütləvi qırğınlar **Qarabağın azərbaycanlı kəndlərində**, Şuşada, eləcə də aprel-may aylarında Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda, Gəncəbasarda və başqa bölgələrdə davam edib, 30 mindən çox müsəlman-türk, habelə digər qeyri-erməni millətindən olanlar - ləzgilər, talışlar, yəhudilər (Quba), almanlar (Gəncəbasar bölgəsi) qətlə yetiriliblər.

* * *

22 may 1918 - SSRİ xalq artisti, görkəmli aktyor, rejissor, pedaqoq Mehdi Məmmədov (1918-1984) Şuşada anadan olub. Milli Dram Teatrında 1946-cı ildən rejissor və aktyor kimi fəaliyyət göstərib. Quruluş verdiyi tamaşalar milli teatr tariximizdə əhəmiyyətli yer tutur.

* * *

26 sentyabr 1918 - Azərbaycanın bütün ərazisində Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyətinin bərqərar olunması üçün hərbi əməliyyatları davam etdirən Nuru paşanın komandanlığı altındakı Qafqaz İslam Ordusu Qarabağda erməni-daşnak hərbi birləşmələrinə güclü zərbə endirərək Şuşa şəhərinə daxil olub.

Əhali xilaskar ordunu böyük təntənə ilə qarşılayıb. Lakin tezliklə Osmanlının I Dünya müharibəsindəki məğlubiyyəti səbəbilə türk hərbi kontingenti Azərbaycana tərk etməli oldu və bu zəfər yürüşü də yarımçıq qaldı.

* * *

11 dekabr 1918 -Xalq yazıçısı, ictimai xadim Bayram Bayramov (1918-1994) Ağdamın Şivənd kəndində anadan olub. 1988-1991-ci illərdə Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsinə rəhbərlik edib.

* * *

28 dekabr 1918 - Bakıda ingilis hərbi qüvvələrinin komandanı general V.Tomson F.Xoyskinin rəhbərlik etdiyi hökuməti Azərbaycan ərazisində yeganə qanuni hakimiyyət kimi tanıdığını bəyan edib.

Bu bəyanatdan sonra Cümhuriyyət parlamentini boykot edən rus və erməni deputatlar parlamentin işində iştirak etmək qərarına gəldilər. 1919-cu ilin aprelinde qurulan 4-cü koalisiya hökumətində erməni ("Daşnaksütyun") nazir də yer aldı.

8 may 1919 - Tanınmış bəstəkar və pedaqoq Soltan Hacıbəyov (1919-1974) Şuşada anadan olub.

Vətənpərvərlik mövzusunda simfonik əsərlərin müəllifidir, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının rektoru olub.

11 iyun 1919 - Xalq Cümhuriyyətinin baş naziri Nəsim bəy Yusifbəylinin sədrliyi ilə Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradılıb.

Həmin dövrdə ölkənin müxtəlif bölgələrində baş qaldıran qiyamlar (Muğan-Lənkəran bölgəsində bolşeviklər tərəfindən təşviq edilən rusların (molokanların) qiyamı, Qarabağ, Naxçıvan və Zəngəzurda ermənilərin Xalq Cümhuriyyəti əleyhinə silahlı çıxışları) hökuməti bu addıma məcbur etmişdi.

X.Sultanovun gördüyü ciddi tədbirlərdən sonra Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi Azərbaycan dövlətinin hakimiyyətini tanımağı qərara aldı.

1919-cu il 27 iyulda Qarabağın general-qubernatorunun yanında Şuşa qəzasının və Şuşa şəhərinin Azərbaycanlı və erməni əhalisinin nümayəndələrinin iştirakı ilə müşavirə keçirilmişdir.

Müşavirədə Şuşa şəhərində və onun ətrafında baş vermiş münaqişəni aradan qaldırmaq üçün Azərbaycanlılarla ermənilər arasında barışıq yaratmaq məqsədi ilə iki komissiya yaradılmış və tapşırılmışdır ki, yerlərdə vəziyyətlə tanış olub müşavirəyə məruzə təqdim etsinlər.

Müşavirə bu iki komissiyanın məruzəsinə baxıb onlardan məqsədəuyğun olanı qəbul edəcəkdir (51, v.4).

1919-cu il 29-30 iyulda Qarabağın həyatında xoş hadisə baş verdi. "Azərbaycan" qəzeti yazırdı: "Bu günlərdə Qarabağ öz torpağında özünün ən əziz və sevimli qonaqlarını Gəncənin qubernatoru Rəfibəyovun müşayiəti ilə Azərbaycan Respublikasının baş naziri N.Yusifbəyli və hərbi nazir Mehmandarovu qarşılayırdı. **29 iyulda** qonaqlar Xankəndinə gəldi.

30 iyulda hörmətli qonaqlar Şuşaya gəldilər. Şəhər əhalisi qonaqları duz-çörəklə qarşıladı. Bundan sonra hörmətli qonaqlar məsciddə Azərbaycanlılar qarşısında çıxış etdilər. Sonra isə onlar erməni kilsəsinə getdilər. Erməni ruhaniləri onları duz-çörəklə qarşıladılar. Yepiskop Azərbaycan dilində çıxış edərək iki millətin dinj yanaşı yaşamasının zəruriliyini göstərdi" (87, N164, 1919).

Bütün bunlardan sonra Qarabağ erməniləri 1919-cu ilin avqustunda fəvqəladə qurultay çağıraraq Azərbaycan hökumətinə tabe olmaq haqqında qərar qəbul etmişlər. Qarabağ ermənilərinin 7-ci qurultayının xüsusi nümayəndələri Qarabağ general-qubernatoru X.B.Sultanovun hüzuruna gələrək Qarabağın dağlıq hissəsinin Azərbaycanın hakimiyyətini tanımaq haqqında məsələni dinj yolla həll etmək arzusunda olduqlarını bildirmişlər.

Qubernatorun hüzuruna qurultayın nümayəndələri ilə birlikdə erməni ruhaniləri də gəlmişlər. Danışıqlar iki gün davam etmiş və nəhayət müqavilə layihəsi işlənilib hazırlanmışdır.

Qarabağın dağlıq hissəsinin taleyi haqqında məsələnin Sülh konfransında ermənilərlə Azərbaycanlıların birgə yaşamasından asılı olaraq həll ediləcəyini nəzərə alaraq Qarabağ ermənilərinin 7-ci qurultayı **1919-cu il avqustun 15-də** özünün səhər iqlasında Azərbaycan Respublikasının hökuməti ilə müvəqqəti müqavilə bağlamağı qərara almışdır.

Aşağıda biz həmin qərarın **Qarabağ probleminə aid bəndlərini** təqdim edirik:

"Maddə 1. İndiki müvəqqəti müqavilə tərəflər tərəfindən bu məsələ Sülh konfransında həll edilənə qədər qəbul edilir. Onun qərarları hər iki tərəf üçün məcburidir.

Maddə 2. Qarabağın dağlıq hissəsində Şuşada, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında yaşayan ermənilər özlərini müvəqqəti olaraq Azərbaycan Respublikasının sərhədləri daxilində hesab edirlər.

Maddə 5. Qarabağ general qubernatorluğun yanında 6 nəfərdən: 3 erməni və 3 Azərbaycanlıdan ibarət şura yaradılır.

Maddə 7. Millətlərarası xarakter daşıyan bütün prinsiplial məsələlər şurada əvvəlcədən müzakirə edilmədən həyata keçirilə bilməz.

Maddə 12. Qarabağ erməniləri mədəni muxtariyyət hüququndan istifadə hüququna malikdirlər.

Maddə 14. Azərbaycan hökuməti erməni nümayəndələri vasitəsilə erməni milli şurasının fəaliyyətinə nəzarət edirlər.

Maddə 17. Siyasi əqidələrinə görə heç kəs nə məhkəmə, nə də inzibati qaydada təqiblərə məruz qala bilməzlər.

Maddə 20. Azərbaycan Respublikasının hökuməti dağıdılmış Azərbaycanlı və erməni kəndlərinin təcili bərpa edilməsi işində Qarabağın əhalisinə maddi və mənəvi yardım göstərir.

Maddə 24. İndiyə qədər baş vermiş millətlərarası münaqişələrdə iştirak etdiyinə görə heç kəs təqiblərə məruz qala bilməz.

Maddə 25. Hazırkı müqavilə Qarabağ ermənilərinin 7-ci qurultayı onu qəbul etdiyi andan qüvvəyə minir.

Maddə 26. Hazırkı müqavilə hər cür vəziyyətdə: mühasirə, hərbi və digər hallarda qüvvədə qalır.

1919-cu il 19 avqustda Şuşikənddən xəbər gəldi ki, müqavilənin şərtləri yekdilliklə qəbul edilmişdir. Bu vaxtdan etibarən şəhərin erməni və Azərbaycan hissələri təntənəli hazırlığa başladılar" (87, N 185, 1919).

1919-cu il avqustun 28-də Qarabağın erməni əhalisinin nümayəndə heyəti Bakıya gələrək N.B.Yusifbəylinin qəbulunda olmuşlar. Nümayəndə heyəti Qarabağ məsələsinin dinj yolla nizama salınmasına görə ona Qarabağın erməni əhalisi adından öz minnətdarlığını bildirmişdir (86, s.228).

http://history.az/pdf.php?item_id=20100105090005633

* * *

14 iyun 1919 - Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti ölkədə vəziyyətin elan olunması barədə qərar qəbul edib. Baş nazir Nəsim bəy Yusifbəylinin rəhbərlik etdiyi Dövlət Müdafiə Komitəsinə fəvqəladə səlahiyyətlər verilib. Muğandakı bolşevik təmayüllü qiyamın, ermənilərin Qarabağ və Zəngəzurdakı silahlı çıxışlarının yatırılması üçün bu bölgələrə ordu hissələri göndərilib.

* * *

24 oktyabr 1919 - ABŞ-ın Cənubi Qafqazdakı hərbi nümayəndəsi polkovnik Qaskel Ermənistanla Azərbaycanın Naxçıvan üstündə mübahisəsini çözmək üçün bölgənin neytral zona elan edilməsi və ABŞ general-qubernatorluğunun idarəçiliyinə verilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edib. ABŞ rəsmisi bunun müqabilində Qarabağ və Zəngəzurun Azərbaycan ərazisi kimi tanınacağını vəd edib. Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərliyi bu təşəbbüsü rədd edib.

* * *

23 noyabr 1919 - Azərbaycanla Ermənistan arasında ərazi mübahisələrinin sahmanlanması ilə bağlı müvəqqəti saziş imzalanıb.

ABŞ diplomatlarının vasitəçiliyi ilə Tiflisdə imzalanan sənədə görə, tərəflər arasında mübahisəli məsələlər Ermənistan-Azərbaycan konfransında (dekabr 1919) həllini tapmalı idi.

1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Milli Şurası İrəvan və Eçmiədzin qəzalarını Ermənistan Respublikasına güzəştə gedəndən sonra ermənilər Zəngəzur, Qarabağ və Naxçıvana da ərazi iddiası irəli sürməyə başlamışdılar.

Cümhuriyyətin baş naziri Nəsim bəy Yusifbəyli 1919-cu ilin oktyabrında Ermənistanın Bakıdakı diplomatik nümayəndəsi Q.Bekzadyanla görüşdə bu bölgələrlə bağlı heç bir güzəştin olmayacağını bəyan etmişdi.

* * *

14 dekabr 1919 - Bakıda Azərbaycan-Ermənistan konfransı işə başlayıb. Noyabrın 23-də tərəflər arasında bağlanmış sazişə uyğun olaraq keçirilən konfrans ərazi mübahisələrinə həsr olunmuşdu.

Lakin bir həftə (dekabrın 21-dək) sürən konfrans nəticəsiz bitdi. Azərbaycan heyəti (XİN başçısı F.Xoyski, daxili işlər naziri M.Hacinski) sərhəd mübahisələrinin həllində ısrar etsə də, erməni tərəf müxtəlif bəhanələrlə bundan yayınıb, Zəngəzur daxil olmaqla heç bir məsələdə razılıq əldə olunmayıb.

Bundan bir qədər sonra (**yanvar 1920**) erməni qüvvələri Zəngəzurdakı 50-dək azərbaycanlı kəndini talan etdilər.